

FALSAFIY NIHILIZM: HAYOTNING MA'NOSIZLIGI HAQIDA QARASHLAR – NIHILIZM FALSAFASI VA UNING HAYOTDAGI ROLI

Xudoyberdiyev Rashid Zokir o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti. O'qituvchi

E-mail: xudoyberdiyevrashid077@gmail.com

Xurramova E'zoxon Sherali qizi

Talaba; Toshkent davlat tibbiyot universiteti

e-mail: xurramovaezoxon@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada falsafiy nihilizm tushunchasi, uning tarixiy ildizlari, asosiy g'oyalari va zamonaviy jamiyatdagi namoyon bo'lish shakllari tahlil qilinadi. Nihilizm falsafasi insonning hayotga, qadriyatlarga va ma'noga bo'lgan munosabatini qayta ko'rib chiqishga undovchi g'oyaviy oqim sifatida ko'rsatib beriladi. Maqolada Fridrix Nitsshe, Artur Shopenhauer, Alber Kamyu va Jan-Pol Sartr kabi faylasuflarning qarashlari tahlil qilinib, nihilistik dunyoqarashning inson ongidagi psixologik va ijtimoiy ko'rinishlari izohlanadi. Shuningdek, maqolada nihilizmning zamonaviy jamiyatdagi psixologik, ijtimoiy va madaniy ko'rinishlari, uning yoshlar ongiga, san'at, madaniyat va kommunikatsiya jarayonlariga ta'siri tahlil qilinadi. Muallif nihilistik qarashlarning nafaqat radikal inkor shaklida, balki insonni o'z hayotining ma'nosini mustaqil ravishda izlashga undovchi ijobiy falsafiy jarayon sifatida ham namoyon bo'lishini ilmiy asosda ko'rsatadi. Shu orqali maqola hayot ma'nosini izlashda nihilizmning o'rni, uning inson tafakkuri va jamiyat madaniyatiga ko'rsatgan ta'siri haqida chuqur ilmiy mushohada yuritadi.*

Kalit soʻzlar: nihilizm, maʼno, qadriyat, ekzistensializm, inson, jamiyat, falsafa.

Insoniyat tarixida hayotning maʼnosi haqida savol eng qadimdan beri mavjud. Falsafaning asosiy maqsadlaridan biri ham ana shu savolga javob topishdir. Ammo XIX asrda bu savol oʻzining keskin, radikal shaklida yangradi. Fridrix Nitsshe, Artur Shopenhauer va ularning izdoshlari inson hayotining maʼnosizligi, qadriyatlarning soxtaligi va axloqiy tizimlarning inqirozi haqida fikr yuritdilar. Bu oqim – nihilizm deb ataladi. Nihilizm insonni hayotdagi mavjud maʼnolarning barqaror emasligi, ularning inqirozga yuz tutgani bilan tanishtiradi. Shu bois u faqat inkor falsafasi emas, balki insonni yangi qadriyatlar yaratishga undovchi tafakkur shaklidir.

Nihilizmning tarixiy ildizlari. Aristotel hayot maʼnosini “baxtga erishish”da koʻrgan boʻlsa, Epikur lazzatlanishni, stoiklar esa ruhiy tinchlikni hayotning mohiyati deb bilganlar. Oʻrta asrlarda bu savol diniy asosda izohlanib, inson hayotining maʼnosi Xudoning irodasini bajarish bilan bogʻlangan edi. Ammo XIX asr insoniyat tafakkurida keskin burilish davri boʻldi. Bu davrda maʼrifatparvarlik, ilm-fan taraqqiyoti, diniy eʼtiqodlarning zaiflashuvi va individning ongida erkinlik gʻoyasining kuchayishi natijasida anʼanaviy qadriyatlar inqirozga yuz tutdi. Ana shunday sharoitda “hayotning asl maʼnosi bormi?” degan savol nihoyatda chuqur falsafiy tus oldi. Bu savolga keskin javob bergan faylasuflar orasida Fridrix Nitsshe, Artur Shopenhauer va ularning izdoshlari alohida oʻrin tutadi. Artur Shopenhauer hayotni cheksiz istaklar girdobida azob-uqubatdan iborat jarayon sifatida koʻrgan. Uning fikricha, inson hech qachon toʻliq qoniqish hosil qila olmaydi, chunki istaklar

doimo yangilanib turadi va hech biri barqaror baxt keltirmaydi. Shu bois u hayotni “irodaning ko‘r-ko‘rona harakati” deb ataydi. Fridrix Nitsshe esa Shopenhauerning pesimizmini inkor etgan holda, insonni kuch, iroda va ijodkorlik orqali o‘z ma‘nosini yaratishga chaqiradi. Uning “Xudo o‘ldi” degan mashhur iborasi insoniyat tarixida yangi davrni boshlab berdi – bu endi ilohiy ma‘no emas, insonning o‘zi yaratuvchi bo‘lgan davr edi. Nitsshe uchun nihilizm – bu qadriyatlarning yo‘qolishi emas, balki yangi qadriyatlarni yaratish imkoniyati edi. Shu bois nihilizm faqat inkor falsafasi emas. U insonni mavjud, ammo endilikda eskirgan ma‘no va qadriyatlardan voz kechishga undaydi, shu orqali insonni yangi, mustaqil tafakkur bosqichiga olib chiqadi. Nihilistik tafakkur insonni tashqi tayanchlardan ozod qilib, o‘z ichki haqiqatini yaratishga, o‘z hayotiga mazmun va yo‘nalish berishga majbur etadi. Bugungi kunda bu g‘oyalar o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Texnologik taraqqiyot, ommaviy madaniyat va axborot oqimining kuchayishi insonda yangi savollarni tug‘dirmoqda: “Nima uchun yashayman?”, “Hayotimning asl ma‘nosi nimada?”. Shunday ekan, falsafiy nihilizm – inson tafakkurining eng murakkab, lekin eng zarur bosqichlaridan biri bo‘lib qolmoqda. U insonni soxta ma‘nolardan ozod etib, ichki haqiqatni kashf etishga yo‘naltiradi.

Nihilizmning falsafiy mohiyati. Falsafiy nihilizmning mohiyati - bu mavjud bo‘lgan barcha qadriyatlarni, e‘tiqodlarni va ma‘nolarni shubha ostiga olishdir. Nihilistik qarash inson tafakkurini o‘zining eng chuqur poydevoridan larzaga soladi, chunki u “nima uchun yashayman?”, “hayotning o‘zi nimaga xizmat qiladi?” degan fundamental savollarga an‘anaviy javoblarni rad etadi. Nihilizmga ko‘ra, hayotda hech qanday obyektiv, umumiy yoki kosmik ma‘no

SJIF:5.219

mavjud emas - inson bu dunyoda o'z ma'nosini o'zi yaratadi yoki umuman yaratmasligi ham mumkin.

Bu g'oya o'z ildizlarini qadimiy skeptitsizmga topgan bo'lsa-da, Artur Shopenhauer uni tizimli falsafiy shaklga keltirdi. Uning fikricha, hayot mohiyatan azob-uqubatdan iborat, chunki insonning istaklari hech qachon to'liq qondirilmaydi. Inson nimagadir erishgach, darhol yangi orzular, yangi istaklar paydo bo'ladi va bu cheksiz doira hech qachon tugamaydi. Natijada, inson doimiy iztirob holatida yashaydi. Shopenhauer uchun dunyo - bu "iroda"ning ko'r-ko'rona harakati bo'lib, unda na mantiq, na maqsad mavjud. Shu bois u insonni baxtni emas, ruhiy xotirjamlik va istaklardan voz kechish orqali ichki osoyishtalikni topishga da'vat etadi. Biroq Fridrix Nitsshe Shopenhauerning bu qarashlarini keskin tanqid qiladi. U hayotni inkor etish emas, hayotni tasdiqlash falsafasini ilgari suradi. Nitsshe fikricha, inson o'z hayotining ma'nosini tashqi kuchlardan emas, o'z ichki "iroda kuchi" (der Wille zur Macht) orqali yaratishi kerak. U "Xudo o'ldi" degan ibora bilan insoniyat tarixidagi ilohiy qadriyatlarning inqirozini ifodalaydi, lekin bu qulashni fojiaiy hol emas, balki yangilanish imkoniyati deb biladi. Endi inson qadriyatlarni Xudo emas, balki o'zi yaratadi.

Nitsshe uchun nihilizm ikki bosqichdan iborat:

Passiv nihilizm - bu mavjud qadriyatlarning qulaganini tan olish, ammo ularning o'rniga yangisini yaratishga ojizlik;

Faol nihilizm - eski qadriyatlarni yo'q qilib, yangi, hayotni tasdiqlovchi qadriyatlar yaratish bosqichidir.

Nitsshe uchun “faol nihilist” - bu insoniyatni soxta axloq, din yoki jamiyat tomonidan belgilangan chegaralardan ozod qilib, ijodkorlik va iroda orqali o‘z hayotining yangi ma’nosini yaratgan shaxsdir. U bu jarayonni “o‘z-o‘zini yengish” (Selbstüberwindung) deb ataydi - ya’ni inson o‘z zaifliklarini, qo‘rquvlarini va odatdagi fikrlash chegaralarini yengib o‘tishi kerak. Nihilizmning bu shakli inson tafakkurida inqilobiy o‘zgarishni ifodalaydi. Endilikda inson hayotdan tayyor ma’no kutmaydi, balki uni o‘zi yaratadi. Shu ma’noda, nihilizm inkor falsafasi emas, balki ijod falsafasiga aylanadi - u ma’noni yo‘qotgan emas, balki ma’noni yangidan kashf etuvchi tafakkur shaklidir.

Ekzistensializm oqimida (Jan-Pol Sartr, Alber Kamyu, Martin Xaydegger) nihilistik ruh davom etadi, biroq u yangi talqinda namoyon bo‘ladi. Alber Kamyu o‘zining “Sizif afsonasi” asarida “absurd” tushunchasini kiritib, inson hayoti va koinot o‘rtasidagi ma’nosizlikni chuqur falsafiy tahlil qiladi. Kamyu fikricha, inson hayotda ma’no izlaydi, biroq olam unga javob bermaydi - bu “absurd holat” deb ataladi. Biroq bu absurd insonni umidsizlikka emas, balki yashashga, isyon orqali ma’no yaratishga undaydi. Kamyu uchun insonning isyoni - bu hayotni rad etish emas, balki ma’nosizligiga qaramay yashashni tanlashdir. U “Sizif baxtlidir” deya yozadi, chunki inson, turgan-bitgan narsalar ma’nosiz bo‘lsa ham, yashashda davom etishi, harakatning o‘zida ma’no topishi mumkin. Shu tariqa Kamyu nihilizmni umidsizlik emas, balki iroda va qat’iyatning falsafasiga aylantiradi.

Jan-Pol Sartr esa bu g‘oyani yanada chuqurlashtirib, inson “avval mavjud, so‘ngra o‘z mohiyatini yaratadi” degan g‘oyani ilgari suradi. Ya’ni

inson oldindan belgilangan mohiyatga ega emas - u harakatlari, tanlovlari va qarorlari orqali kimligini o'zi belgilaydi. Shu tariqa Sartr uchun nihilizm insonni cheksiz erkinlik va mas'uliyat qarshisida qoldiradi.

Demak, falsafiy nihilizm inson tafakkurining eng murakkab, ammo eng zarur bosqichidir. U insonni mavjud qadriyatlarning soxtaligini anglashga, hayotning ma'nosizligidan qo'rqmasdan, o'z ma'nosini yaratishga undaydi. Bu jarayon og'riqli, ammo aynan shunday jarayon insonni haqiqiy erkinlikka olib boradi. Nihilizm shu bois inkor falsafasi emas, balki yangilanish va o'zlikni anglash falsafasidir.

Nihilizmning zamonaviy hayotdagi o'rni. Zamonaviy davrda nihilizm faqatgina falsafiy yo'nalish yoki nazariy tushuncha sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik, madaniy va ma'naviy holat sifatida ham namoyon bo'lmoqda. XXI asr insoni ilm-fan, texnologiya va axborot oqimi ta'sirida hayotini qulaylik va tezkorlik asosida qurmoqda, ammo aynan shu jarayon ichida ma'naviy bo'shliq tobora chuqurlashmoqda. Inson tashqi jihatdan taraqqiyotga erishgan bo'lsa-da, ichki dunyosida ma'nosizlik, beqarorlik va yolg'izlik hissi kuchaymoqda. Texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va iste'molchilik madaniyati insonni doimiy taqqoslash, raqobat va "ko'rinish"ga asoslangan hayotga undamoqda. Buning natijasida inson o'z hayotining ichki mazmunini emas, balki tashqi obrazini yaratishga ko'proq e'tibor qaratadi. Natijada, yashash va mavjud bo'lish o'rtasida tafovut paydo bo'ladi. Inson yashayapti, lekin o'z hayotining asl sababini yo'qotmoqda. Shu sababli bugungi jamiyatda "ruhiy charchash", "ichki bo'shliq", "motivatsiya

yo‘qolishi” kabi holatlar keng tarqalgan. Bu esa zamonaviy nihilizmning psixologik ifodasidir.

Ko‘plab yoshlar, ayniqsa, global axborot maydonida ulg‘ayayotgan avlod, o‘z hayotining ma’nosini yo‘qotganini his qilmoqda. Ular uchun hayotdagi qadriyatlar nisbiy tus olgan: axloqiy me’yorlar, din, madaniyat, oila yoki milliy g‘urur kabi tushunchalar ilgari bo‘lganidek mustahkam asos sifatida qabul qilinmayapti. Buning o‘rniga individualizm, erkinlik va “faqat o‘zim uchun yashash” g‘oyasi ustuvor bo‘lmoqda. Natijada, jamiyatda ma’naviy parokandalik, axloqiy beqarorlik va ruhiy izolyatsiya kuchaymoqda.

Biroq nihilizmni faqat salbiy hodisa sifatida talqin etish biryoqlamalik bo‘ladi. Chunki nihilizm insonni chuqur o‘ylashga, hayot ma’nosini mustaqil ravishda yaratishga undaydi. U insonni tayyor g‘oyalardan, jamiyat tomonidan majburlab singdirilgan qadriyatlardan xalos qiladi va shaxsni o‘z ma’nosining muallifiga aylantiradi. Shu jihatdan nihilizm – bu inkor emas, balki fikrlash inqilobi, insonni o‘z hayotining ijodkoriga aylantiruvchi falsafiy jarayondir. Bugungi kunda ko‘plab zamonaviy faylasuflar va ijtimoiy psixologlar nihilizmni “ma’no inqirozi” sifatida emas, balki “ma’no yaratish imkoniyati” sifatida talqin qilmoqdalar. Ularning fikricha, insonning hayotida ma’no tayyor holda berilmaydi, u yaratiladi. Bu jarayon esa ijodkorlik, refleksiya va ongli tanlovni talab qiladi. Shuning uchun zamonaviy inson tashqi tizimlarga, diniy yoki siyosiy institutlarga tayanmasdan, o‘z ichki kuchi va tafakkuri yordamida yangi qadriyatlar tizimini shakllantirishi kerak. Bu jarayon, ayniqsa, yoshlar ongida muhimdir. Ular uchun hayotning ma’nosi tashqi ko‘rsatkichlarda emas — shaxsiy o‘lish, ijtimoiy foyda, ijodiy erkinlik kabi qadriyatlarda aks etadi.

Shu sababli zamonaviy inson uchun nihilizm — bu ongli tanlov, o‘zini anglash yo‘li va ichki erkinlikka eltuvchi jarayondir.

Nihilizmning zamonaviy madaniyatdagi ta’siri ham alohida e’tiborga loyiq. Bugungi filmlar, seriallar, adabiyot va musiqa asarlarida hayotning ma’nosizligi, yolg‘izlik, izlanish va isyon motivlari keng yoritiladi. Masalan, kinematografiyada “Joker”, “Fight Club”, “Matrix” kabi filmlar; adabiyotda Alber Kamyu, Frans Kafka, X. Murakami, J. Oruell singari yozuvchilar asarlarida insonning ma’nosizlik bilan kurashi markaziy mavzuga aylangan. Bu asarlar insonni umidsizlikka emas, balki o‘z hayotining ijodkori bo‘lishga undaydi. San’atda esa nihilistik kayfiyat inson ruhining murakkabligini ifodalash vositasiga aylangan. Musiqa, teatr, fotografiya va zamonaviy raqamli san’atda insonning ichki bo‘shlig‘i, ma’noni yo‘qotish holati yoki ma’noni qayta kashf etish jarayoni estetika orqali ifodalanadi. Shu ma’noda, nihilizm zamonaviy madaniyatning ramziy kodlaridan biriga aylangan — u insoniyatning ruhiy inqirozini, ammo shu bilan birga, yangilanishga bo‘lgan ichki ehtiyojini ham ifodalaydi.

Demak, zamonaviy davrda nihilizm nafaqat ma’naviy inqirozni, balki yangilanish, o‘zlikni izlash va ichki uyg‘onish jarayonini ifodalaydi. U insonni o‘z hayotiga mas’uliyat bilan qarashga, “men kimman?” va “mening maqsadim nima?” kabi savollarga mustaqil javob topishga undaydi. Shu jihatdan, nihilizm bugungi insoniyat uchun xavf emas, balki ichki rivojlanish uchun zarur to‘xtash nuqtasidir — u yo‘qotilgan ma’nolarni qayta kashf etishga yo‘l ochadi.

Xulosa qilib aytganda, falsafiy nihilizm inson tafakkurining muhim bosqichidir. U insonni mavjud qadriyatlarni tanqidiy nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqishga undaydi, shuningdek, hayotning ma’nosini tashqi manbalardan emas, balki o‘z tajribalari va qarorlari orqali yaratishga chaqiradi. Nihilizm shunchaki inkor yoki befoyda rad etish sifatida emas, balki ichki erkinlik va ongning rivojlanish jarayoni sifatida qabul qilinadi.

Faylasuflar Nitsshe, Kamyu va Sartr o‘z asarlarida insonni mavjud qadriyatlar va an’anaviy ijtimoiy qoidalarni tanqid qilishga, shuningdek, shaxsiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga chorlaydi. Nitsshe “qahramon ruhiyati” orqali insonning o‘z qadriyatlarini yaratish imkoniyatini ta’kidlagan bo‘lsa, Kamyu hayotning absurdligi va insonning unga munosabati orqali ruhiy uyg‘onishni targ‘ib qiladi. Sartr esa insonning erkinligi va uning tanlovlari orqali mavjudlikni ma’noli qilish imkoniyatini ochib beradi. Shu jihatdan, nihilizm insonni passivlikdan chiqarib, hayotiy mas’uliyat va ongli qarorlar sari yetaklaydi. Zamonaviy davrda esa nihilizm faqat falsafiy tushuncha sifatida qolmay, balki ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida ham yuzaga chiqadi. Tezkor axborot oqimi, texnologiyalar rivoji va iste’molchilik madaniyati insonni ichki bo’shliq va ma’nosizlik hissiga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatda nihilizm shaxsga yangi mazmun yaratish, ijodiy fikrlash va ongli yashash yo‘llarini izlash imkonini beradi. U insonni o‘z hayotining faqat kuzatuvchisi bo‘lib qolmasdan, balki faol ishtirokchisi sifatida shakllanishga chorlaydi.

Shunday ekan, nihilizmni inkor sifatida emas, balki o‘zlikni anglash va ruhiy erkinlikka erishish jarayoni sifatida tushunish lozim. Bu jarayon insonni

mavjud qadriyatlarni tanqidiy baholashga, o‘z maqsad va qadriyatlarini yaratishga, shuningdek, hayotga yangi mazmun va rang-baranglik kiritishga undaydi. Nihilizm inson tafakkurini rivojlantiruvchi, shaxsni mustaqil va ongli qarorlar qabul qila oladigan holatga yetaklovchi muhim falsafiy bosqichdir.

FOYDALANILGAN adabiyotlar ro‘yxati

1. To‘xtayev A. Falsafiy oqimlar tahlili. – Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti, 2020.
2. Ijtimoiy falsafa — Nodir Kuziyev. Buxoro: “Durdona” nashriyoti, 2023. Jamiyat, falsafiy tahlil, umuminsoniy muammolar (ma’no, borliq, ijtimoiy hayot) bilan bog‘liq.
3. Shopenhauer A. The World as Will and Representation. – Berlin, 1818.
4. Nihilistic Times — Mark Lilla . Zamonaviy jamiyat, siyosat va akademiyada nihilizm muammosi.
https://www.hup.harvard.edu/books/9780674279384?utm_source=chatgpt.com

:

5. Nihilism: A Philosophy Based in Nothingness and Eternity — Brett Stevens. Nihilizmning radikal shakllariga (yo‘qchilik, abadiylik, ma’nosizlik) falsafiy nazar. <https://www.ebay.com/itm/236256858275?utm>.
6. Literature, Philosophy, Nihilism: The Uncanniest of Guests — S. Weller. Nihilizm tushunchasining adabiyot, falsafa va estetikaga aloqador jihatlarini o‘rganadi. <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230583528?utm>.
7. Nihilism and the Meaning of Life: A Philosophical Dialogue — M. Morioka (tahrirlangan to‘plam). Nihilizm va hayot ma’nosi munozaralarini jamlagan zamonaviy analitik asar.